

ՎԱՍՆ ԱՄԱՆԱՑ ԼՈՒՍԱՒՈՐԱՑ

ԵՂԻՈՍԻ ԵՒ ԵՊԻՓԱՆՈՒ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ

Կ Ի Պ Ր Ա Ց Ի Ո Ց

Ս. ԵՊԻՓԱՆ Կիպրացւոյ՝ որում գրուածոց բազմաթիւ հատուածներն շնորհիւ մեր պաշտելի մախնեաց մինչև առ մեզ հասած են, յետագայ պատահիկս ևս իւր բնագրին կորստեամբն ոչ միայն հետաքրքրական՝ այլ և պիտանի և շահեկան կը տոր մ'է. զոր ի վայելս և ի ճաշակ ազգային և օտարազգի քննասիրաց չեմք դամ դարդը ԲԻՐԻՆԻ միջոցաւ հրատարակել: Ստոյգ է թէ սոյն պատահիկքս, որ չափ մեր անծուկ ակնարկն կը հաւատոէ, օտարազգի յոյն և լատին Ս. Հարց գործոց հաւաքմանց մէջ չեմ գտուիր. բայց այս ևս յայտնի է. որ Ս. Հօրս շատ գրեամբ կ'ընծայուիմ՝ որք ժամանակի ամողոք ճիրամաց մատնուած անյայտ կը մնան մեզ, և այսմ կը վկայեն մոյն իսկ Ս. Հարց գործոց հաւաքողք. սակայն հարազատութեամ կամ անհարազատութեամ վրայ ստոյգ բամ մի կարող չեմք ըսել քանի որ ձեռքերմիս մի միայն գրչագիր ունիմք: Գրուածոյս հեղինակն ըլլայ երկրորդ ոսմ Նախիվամ մենկիչ արարածոց գրոց, ըլլայ այլ ոք, թուի թէ իւր առջև ունեցած է « Արիստոտելի խմատասիրի թուղթն առ Աղեքսանդրոս թագաւոր, Պատմութիւն յաղաքս աշխարհի — Aristotelis liber de mundo, ad Alexandrum Macedoniam regem » — խորագրով գրուածն, զի տեղ տեղ հետքեր կը նշմարուին. ուստի հետևարար ինչպէս օրէն է այժմ, քծախմբիլ քննասէր մը կըրնայ թերևս փոխան Նախիվամու՝ Արիստոտելի վերագրել, ժամանակի տալով կրած փոփոխութիւնքն: Գալով Նդիոսի և Մենանդրի անձանց մասիմ՝ առ որս կը պատասխանէ Նախիվամ, անծանօթ կը մնան մեզ այդ ամօնք. զի չկրցանք գտնել Նդիոս կամ Մենանդր անուամբ մէկն, բաց ի **ՆԷ՝ ՊԵՐԻՊԵՒԷՒՄ, ՆԷ՝ ՍԳՐԻՆԻՆԷՒՄ, ՆԷ՝ ԼԻՊԵՐԻՆԷՒՄ** (Վերջին երկուքս ժամանակակից են Դիոկղեստիանոսի և ըստ բազմաոց մոյն անձն), և **ՆԷ՝ ՏԵՐԵՐԷՒՄ** (ժամանակակից Սիդրայի, ասոր գրուածքը կորսուած է), և **ՄԷ՝ ՆԵՐԷՒՄ** որ Սիմոն կախարդին աշակերտեցաւ, որք ինչպէս յայտնի է ժամանակաւ շատ առաջ են Նախիվամէ:

Թարգմանութիւնն ըստ ինքեան հմութիւն մի կը ցուցնէ. մասամբ մի իւր մեզ անծանօթ բառերով և ոճոյն դարձուածովն, թէպէտ արեւի խթնարամ է քան թէ հայկարամ. և գուցէ թէ մոյն իսկ Արիստոտելի թղթոյն թարգմանչին է. սակայն հետաքրքրական են հոգմոց և օրոց ամուսնքն, և այլն, որոց ոմանք ինչպէս կը տեսնուի՝ յումական լեզուի կազմութիւնն ունին. հետաքրքրական են այն մասնագիտաց համար՝ որք սոյն գիտութեամ կը պարաւիին: Առ այժմս իբրև ճաշակ կը դնեմք, սպասելով արեւի ստոյգ ծանօթութեան մը՝ որ եթէ կարելի ըլլայ գտնել կը ջանամք մեր ըմթեցողքը գոհ ըմել:

ԵՂԻՈՍ ասէ. Զի՞նչ են ամանք լուսոյ արեգական* :

ԵՊԻՓԱՆ ասէ. Յոքնական արտակացեալ ի հրեղէն բոլոր պատուհանացն, արկեալ զլոյսն որպէս ի կայանսն. եւ կայեձառնեալ (") թանձր. եւ են պատուհանք երկբացիկք երկոտասանք. եւ կայ աման լուսոյն ի մէջ հրեղէն կտուցն. եւ է պատուհան բոլորչի՝ որ երեւից մեզ. եւ ի նմա կայ բազազանեալ մարդ հրեղէն անբան եւ անիմաց. եւ ամանն որ ունի զճառագայթ թաճիգ կերպսն, եւ եղեալ զպատուհանն բոլորչին ի մէջ հրեղէն ձիոցն՝ որ ունի զուսկս երկու. եւ անցանէ ի մէջ զուսկացն որպէս զանիւ սայլաւ կաց. եւ վարեն աւզք թանձրամածք ձիք, եւ անկանի ի շրջանս իւր որպէս հինգ շրջագայքն ստէպ ստէպ, այն են ժամքն, զոր մեք ժամս որոշեմք :

ԵՂԻՈՍ ասէ. Զի՞նչ են յարակայ կամարք արեգականդ, ուր աւզն թանձրամած ջիք շաղաւարի :

ԵՊԻՓԱՆ ասէ. Եւրակայ կամարք արեգականդ ի հողմոց յարակային, եւ հողմք յարակայացուցանեն զՅերմակ շաղաւարսն, քաղելով որպէս սպառնգ ի ծովական ի ջրոյն, եւ այնպէս զտղափարին աւզքն կարկառեալք յունական հողմոցն, եւ տարերցն եւ մահկածին եւ ողկաւին որք ունին զգարնայնոյ կամարն, առ ի տալ արեգականն, եւ առնուլ զտապն : Իսկ ամառնայնոյն կամարն՝ եթերին պատենիւք վարի, եւ եթերին պատեանքն են ի կառո մերի ժողովեալ սառնական աւզքն, եւ անտի ձուղանայ եւ թանձրանայ յամպ եւ փայլակն. եւ են եթերքն շրջագայք՝ կէսք հետեւողք արեգականդ փոխարկին, եւ կէսք զխոնաւութիւնն ի սառն դարձուցանեն : Իսկ աւզն ահա ըտնիկ՝ իւր քաղցր շնչամարն քաղէ հանէ յինքն զեթերին ցրտաշունչ սառնամանիսն :

ԵՂԻՈՍ ասէ. Իսկ առան (սառն ?) վերին ջերմոտ յարակայք, զի՞նչ կամ ո՞րպէս :

ԵՊԻՓԱՆ ասէ. Մնայ եթերն սոսկ մէն ի ձմերանի տարերն, եւ թողու զբարձրութիւն երկնի հրամանաւ անեղին, եւ խոնարհի առ երկրաւս, եւ մոտանեն աւզքն ահարովեանքն յանդունդս, եւ առնեն ջերմակիժ զաղբերս. եւ են ահարովեան աւզքն երկոտասան : Իսկ անդնդական եթերքն են բազմակերպք վասն ծանրութեան երկրիս : Եւ են թանձր եթերքն հարկիւր, որ է երեքարիւր մաղմալք. եւ մաղմալ աւզն ունի զթանձրութիւն ծորիւր : Իսկ առ վերանալ ի զարնայնոյնս՝ ահարովեանքն ի բարձրութիւնս թոչին, յայնժամ զառնան աղբերք ջերմոտք ի ցրտութիւն :

ԵՂԻՈՍ ասէ. Զի՞նչ են կայանք արեգականդ, եւ ո՞ր թաքուցանէ զայլապահատարած զճառագայթման :

ԵՊԻՓԱՆ ասէ. Եւրակայք են ամպք թանձրամածք, եւ թն շրջագայք ըստ

* Առանց « եւ է փոփոխութեան ինչպէս որ էր ի գրչագրին (որ գրուած է ի Ն. Թուին Հայոց, 981՝ Քրիստոսի), այնպէս պահեցինք՝ առ ը առ թողով եւ զ ը զ. փայլակ, եւ այլն :

եւթն ատուրց արարչութեանն, կարգեալք հրամանաւ անեղին. անդ մտանէ արեգակն յամպ անհալ, եւ աւղբն ծածկեն զճառագայթսն: Կայս անուն է հողմոյն: Արդ ծածկի արեգակն յամպն. եւ հարեալ աւզալարացն խաւարայնւոց, եւ առեալ զարեգակն ընդ հիւսիսի՝ ածեն ի հարաւ. եւ հարեալ չորից աւղոցն՝ սեկայ, բանկայ, մինկայ, նողկայ*, մեկնին ի միջոյ ամպոյն յուշ յաւ: Էւ յորժամ ելանէ՝ արկանէ զայրեցեալ աւղն արեւագոյն երկու լիթս: ԵՂԻՈՍ ասէ. Զի՞նչ են ամանք յունոյդ:

ԵՊԻՓԱՆ ասէ. Երեւակն աման է լունոյդ. եւ է ամպ նմանեալ կենդանեաց, ոչ ի կերպարան մարդոյ, եւ ի կերպարանս անասնոյ, այլ նման եղին որթոյ, ամպեղէն նիւթ, որ ժողովէ զբողբոջիցն զլոյսն յարեգականէ՝ որպէս սպունգ, եւ առնու զկենդանութիւն աւր ըստ աւրէ, եւ կայ յաւոն այն, եւ ունի զբոլոր տարր լունիդ: Իսկ աստեղացոյ ամանք՝ աւղք են. եւ ի նոսա ծածկին և ի նոցանէ վարին. եւ այս են աւղք առ լուսաւորացն. յամոսս, մաղնեակ, փարս, ճեւղկոտ, զակոյն. այս են աւղբն որ յարաւայք անուանին:

ՄԵՆԱՆԴՐԻ ԵՒ ԵՊԻՓԱՆՈՒ ԿԻՊՐԱՅԻՈՅ **

ՄԵՆԱՆԴՐ ասէ. Նիւթ արարչութեանն համտ ասի, թէ ոչ:

ԵՊԻՓԱՆ ասէ. Սոսկ ոչ. այդ եւ լոյս տաղազանեալ. եւ ոչ միայն լոյս, այլ եւ հողմ՝ ականակերպ յականց.... շափիւղայ. եւ ոչ այս ականատեսակքս որ ի թագսն թագաւորաց յարաբարդին, այլ անդ մարմնիւն, հրակերպ, անեղծ, հրատեսակ, կարմրեալնք եւ աստեղնագոյն լոյս բաղազանեալ:

ՄԵՆԱՆԴՐ ասէ. Համակայի՞ տեսարանն երբեկին աստուածային գումաւ կին, թէ ոչ:

ԵՊԻՓԱՆ ասէ. Մի գումակ դարձուցանէր զերեքփայղեան սրբոյ մաղաղրին. զի երեք անձինք կատարեալք են. լոյս Հայր, լոյս Որդի, լոյս Հոգի Սուրբ. միասնական, հրաձեւակ լոյս, միապէս անտեսանելիք. զի ոչ որ բաւէ. Հայր անքակ, Որդի անբաժանելի, Հոգին Սուրբ անորիշ:

ՄԵՆԱՆԴՐ ասէ. Արարակերպ աթոռ արարին բաղադրի ուժգնաձայնիւք.

ԵՊԻՓԱՆ ասէ. Ո՛հ մի՛, մի՛, լուռ. մի՛ դարձուցաներ զԱստուածն բոլանդակ յարարակերպն, զի արարակերպն աւղ է թանձր ողի ի լուսոյ եւ ի հրոյ. եւ բարձեալ ի վեր ունի զտեսակն համակերպի աթոռոյն անեղին Աստուծոյ:

* Այս և յետագայ բառերս, ինչպէս՝ Մաղնեակ, փարս, ճեւղկոտ, զակոյն և այլն անծանօթ կը մնան մեզ, թէպէտ սփռա հայկական կազմութիւն մի կը ցուցնեն:

** Սոյն պատասխիս ինչպէս յառաջագոյն ըօինք Ճառնորդին մէջ զրուած էր յետ առաջին հարցման՝ վերոյգրեալ խորագրովը, և աւելի ասոր մէջ գտուած օգոց և հողմոց անուններն են որ կը գտուին Արիստոտելի առ Աղեքսանդր զրաժթիւնն մէջ, ինչպէս օր. ի Հայ. Բարգմ. Դաւթի Անյաղթի. Ապարքտիաս, Էռլոս, Էրոպլոտոս վօռէաս, Կեկիաս և այլն:

ՄԵՆԱՆԻՐ ասէ . Մ'անդայն (") յարաբարդեալն աստուած ի չորից հրաւիրայիցն , թէ ոչ :

ԵՊԻՓԱՆ . Ի չորից նստի անեղն , եւ ի վեցիցն փառատրի , բայց մանադայն . . . խաւարամած՝ մի՛ դաւն խաւարամած աստուածացուցաներ , ուր կան տիպք խաւարայնւոյն ընդ մէջ աթոռոյն , զի ոչ կարեն տեսանել զանեղն , զհամագոյ զմեծին Աստուծոյ՝ Սրովբէքն . վասն այնորիկ կարգեալ է զաւգն ընդ մէջ էականին Աստուծոյ . եւ են աւգք համապայծառք անմասոյցք : Զոր խորագէտն յայտ ածեալ ասէ . Տէր տերանց՝ որ միայն ունի զանմահութիւնն բնականաւ ի լոյս անմատոյց : Եւ են ծայրաստեակք աւգք , զոր մարդարէն աւթոցս ասէ . եւ միւսն աւգոյ ողթոց . . . (") զոր եւ Երեմիա՝ սափրան ասէ . (Երեմիաս սփրանն ") . եւ են լոյսք համակապայծառ կայենիցն համակալդ տեսնոն սաքաւովի : Բայց ծառայք անեղին , որ ոչ զցրտութիւն առնուն , եւ ոչ զշերմութիւն , բայց կան եւ ունին ի վեր զհամապատիւն Աստուած * :

ՄԵՆԱՆԻՐ ասէ . Աւգք վերամբարձեալ քանի՞ :

ԵՊԻՓԱՆ ասէ . Աւգքն երկնայնւոյն են ի կառս Մարի . զոր ի հայերէն բարբառն Բարդղոյ կոչեն . եւ այս է մուր աման աւգոցն թանձրայնեաց . եւ ի նմա ժողովին եթերականքն , որ մեզ երեւակս է . զոր տեսանեմք ի գոյն սպիտակարանի . եւ են կառուցեալ եթերքն , եւ անտի խոնարհի աւգն զակունին սեւազոյն . եւ են զակունիքն որ թանձրացուցանեն զամպս . եւ այս են անուանք նոցա . Եղիատ , զաման , անմապար , կազիս , ոպտակ , կարոնայ և մարձ . բոռաս , արկազիս , ռոս , եւռոսնտիս , բեռեկ , արպայիաս , զոփիոս եւ լոկեկիաս . այլ են աւգք վերնայնոցն՝ հնգետասան . թո՛ղ զեթերս ստռամանիս՝ ուստի ամպք բաղազանին : Իսկ երկրայնոցս ահարովնեանքն կէսք բարձեալ ունին ի վեր զվերնայնոցն վասն եթերին , եւ կէսք զբողբոջիւնս երկրի անուցանեն : Իսկ անդնդական եթերքն են հոյլք . բայց երեք աւգք՝ կադիոն , եւ սեւաստ , եւ բաղէ , որ զան ընդ երակս երկրի ի ներքուստ , եւ առնեն ջերմութս հրամանաւ անեղին , եւ ոչ խառնին ընդ ցրտաշունչ եթերսն , եւ են զակոնքն հարտեալացեալք սեւազունեալք որիւրորտք վասն բժշկային ախտից : Աւգք են ջերմաք խառնեալք ընդ ջրոցն զաւրովիւնս , եւ են եռանդունք եւ պղպլտկիչք , վասն զի հարկանեն եթերքն ուժարքն , եւ ի վեր բերեն ի խորոցն անդընդոց . եւ ոչ ՚ի ծովային ջրոցն են ջերմուկք , այլ անդուստ ի յանդնդական ջրոցն . վասն այնորիկ յառնին զակոնքն յաւսն եթերս :

ՄԵՆԱՆԻՐ ասէ . Զի՞տրդ ընթանայ լուսին . կամ որպէս շրջազայի , որպէս զարեգակն ընթանայ շրջազայի :

ԵՊԻՓԱՆ . Ոչ մի՛ լիցի ասել : Զի ընթացք լուսնի որպէս մարհեղ քարշելով շաղաւարի . իսկ յերկրորդ աւուրն վազս առնու վասն հասանելոյ ընթացից արեգական :

* Համապատիւ բառին վերայ գրչագիրն դրած էր զհամակաւ պատիւն :

ՄԵՆԱԴՐ ասէ. Զի՞նչ է որ վերաձգին որպէս փայղակն, զոր անուար
և յողողողք աստեղաձիգք կոչեն:

ԵՊԻՓԱՆ ասէ. Ո՛չ, մի՛ լիցի. այնպիսիքն տխմարք են որ զայդն առեն,
այդ այն ձգտումն է ի հրոյ եւ ի վերին արփոյն. զի աստեղք ոչ փոփոխին
յիւրեանց տեղեացն, եւ ոչ ձգտումն առնուն յինքեանս. քան զի և ոչ շար-
ժին յիւրաքանչիւր տեղեաց. եւ ոչ աստեղք զաստեղաւք վազս առնուն,
այդ այս տեսակ այսպէս շաղաւարի, զի զերկինն հրով և ջրով պատեալ է:
Եւ չիք արարած առանց հրոյ եւ ջրոյ, եւ յորժամ ձգտումն լինի ի հրոյն,
վազվազակի հարկանէ զնա եթերն, անսի լինի ձգտումն եւ ոչ տայ նմա
աւզն անկանել յերկիր, այդ անպէն շիջուցանէ զհուրն ձգտեալ*:

ՎԱԽՃԱՆ ԱՄԵՆԱՅԻՆ

Ի՞նչ է վախճան ամենայնի, կեանք՝ թէ արդեօք գերեզման.
Մի՛թէ ալի՞քն՝ յոր ծրփանք, կամ թէ կոհակն՝ ուր գլորինք:
Այնչափ անթիւ քայլերու ի՞նչ է նպատակն հեռաւոր.
Ըզմարդն արդեօք բովանդակէ որրան՝ եթէ զնակատագի՞ր:
Մեր ամենայն վայելից կամ աղիտից մէջ իցե՞մք
Մի՛թէ արքայք սահմանեալք և կամ ըստրուկք եղկելիք:
Ըսէ՞ մեզ, Տէր, ըսէ՞ մեզ, ամենազօր մեծդ Աստուած,
Արդեօք միայն բախտի՞ն համար լստեղծեցիր զու ըզմարդ.
Ո՛հ, թէ արդեօք մըսոյն մէջ կայ ծածկըւած Գողգոթայն.
Եւ կամ մի՛թէ բոյնք փափկիկք՝ ոսկեզօծեալք զով այգուն,
Դեռաբուսիկ ուր փետուր ծաղկանց միջն կը փրթթի,
Թըռչնո՞ց համար են շինուած՝ կամ թէ արդեօք որորդանց:

ՎԻԿՏՈՐ ՀԻԻԳՈՅ

Ներքին ճայնք. — Տաղ Գ

* Ի լս. աւելցուցած է. Եւ է պատճառ շրջանն վերին երկնիցն, զի ի յոյժ բախ-
մանէ շիջմանն՝ լոյսն հրախառն հասանի ցայտելով, եւ անցանի Թափ ընդ ամե-
նայն. ըստ այնմ զոր ասէ. Գիտիցեն գլորվանակս երկնից, զոր միայնոյ Աստուծոյ
է զիտելի և Թուելի: